

Київська частина проекту тривала з 24 по 29 вересня. Українські організатори підготували для мюнхенських гостей дуже насичену програму, адже вона охоплювала не лише події Другої Світової війни та гітлерівської окупації Києва, але й період сталінського терору. Так, учасники прослухали екскурсію у Бабиному Яру, яку провела співробітниця Музею історії Києва та співавторка книги про трагедію Бабиного Яру Тетяна Євстаф'єва, відвідали Меморіал пам'яті жертв Голодоморів в Україні та Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років, у яких теж почули розповіді екскурсоводів.

Для членів Літньої школи та інших зацікавлених осіб було організовано наукові заходи – лекцію проф. Юрія Шаповала «Між фронтами: Україна у Другій світовій війні» та Подіумну дискусію на тему «Східні примусові працівники та військовополонені II Світової війни в історії та культурі пам'яті Німеччини та України», дискусіями у якій виступили українські дослідниці – д-р іст. наук. Гелінада Грінченко, канд. іст. наук. Марина Дубик, а також керівник німецької групи д-р Андреас Хойслер.

На учасників чекали також цікаві та інформативні тематичні заходи – відвідини виставки у Галицькій синагозі, присвяченої подіям Бабиного Яру, та екскурсія «Єврейський Київ» – обидва проведені для учасників директоркою Інституту Юдаїки Юлією Смілянською.

Завдяки сприянню координатора Фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в Україні Анни Ленчовської, учасники Літньої школи змогли переглянути документальні фільми українського режисера Сергія Буковського «Назви своє ім'я» – про Голокост в Україні та «Живи» – про трагедію Голодомору – з англійськими субтитрами.

Завершенням Київської програми стали відвідини Меморіалу «Биківнянські могили» та місця колишнього Дарницького табору військовополонених у Дарницькому лісі, розповідь про які підготувала Катерина Кобченко. Вона ж провела для учасників проекту вступну оглядову екскурсію

по Києву, під час якої звернула увагу як на давню історію, так і на місця та події часів сталінського та гітлерівського терору. Слід відзначити, що Меморіал «Биківнянські могили» учасники відвідали через тиждень після його оновлення та відкриття на ньому нових пам'ятників, тож змогли відчутти актуальні тенденції у справі збереження історичної пам'яті у нашій країні.

У підсумку київський етап Літньої школи виявилася не лише інформаційно насиченою, але й нелегким психологічно, адже практично щодня учасники брали участь у заходах, присвячених масштабним людським трагедіям, спричиненим людиноненавистницькими режимами. Проте цей етап дозволив комплексно поглянути на ці трагічні події, які відбулися в Україні протягом 1,5 десятиліть, у їхній неперервності та співставленні.

Загалом мета Літньої школи – спілкування та обмін думками молодих гуманітаріїв обох країн з болісних питань спільної історії, її далекосяжних наслідків та особливостей – була досягнута. Учасники не лише відкрили для себе нові маловідомі аспекти минулого, але й побачили, яким чином пам'ять про ці події відображена у культурі та місцях пам'яті, змогли оцінити, якою була і є політика пам'яті обох країн щодо найбільших трагедій людства ХХ ст., як і під впливом чого вона змінювалася і яким чином могла б розвиватися. У результаті реалізації проекту було здійснено ще один крок у напрямку спілкування та порозуміння молодих фахівців обох країн, серед яких – майбутні науковці та вчителі. А саме такий діалог є основою знайомства з національними історичними традиціями та взаєморозуміння, яке є запорукою майбутнього.

Результати проекту виявились також у інтересі його учасників до написання власних вражень про місця, які вони відвідали та заходи, у яких взяли участь. Ці оцінки готуються до публікації та вийдуть друком у окремому виданні українською та німецькою мовами.

Катерина Кобченко

Новий етап в методології українознавчих студій

(Калакура Я. С. Українознавче дослідження: теорія та методологія. – Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.)

Характеризуючи всі визначні творчі здобутки відомого вченого, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Я. С. Калакури у різних наукових сферах – історії України, архівознавства, джерелознавства, історіографії і методології науки, слід відзначити, що одним із найважливіших і найпотужніших є його доробок в царині українознавства.

Дослідження ключових проблем українознавства і опрацювання його теоретико-методологічних засад у Я. С. Калакури невід'ємно пов'язане із сучасною практикою науково-дослідної роботи у цій сфері. Свідченням цього є його авторський науково-методичний посібник «Українознавче дослідження: теорія та методологія», який систематизує багатолітні студії ученого з актуальних проблем українознавчого знання. На нашу думку, ця праця вигідно відрізняється від усіх попередніх українознавчих видань, адже представляє студентській молоді сучасну методіку науково-дослідницької роботи у цій царині, а тому є стимулом і цінною підмогою для написання нових дисертаційних робіт з українознавства.

У науково-методичному посібнику Я. С. Калакури вперше репрезентовано системний аналіз не тільки теоретико-методологічних засад, на яких базуються різнопланові українознавчі дослідження, а й специфіки постановки українознавчих проблем, особливостей формулювання актуальних тем українознавчих досліджень, використання джерел, укладання плану-проспекту та орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до публікації або захисту тощо. Безумовно позитивним моментом роботи є введення автором концентру «Україна-постаті».

Автор поетапно висвітлює поставлену проблему: спочатку він розглядає специфіку наукового дослідження в системі українознавства, враховуючи науково-теоретичне й історичне підґрунтя українознавства, методологічні засади українознавчого пізнання, жанри українознавчих студій, потім він майстерно розкриває особливості українознавчих проблем і дослідницьких тем, етапи написання подібних досліджень, особливу увагу приділяючи історіографічній та джерельній базі українознавчих досліджень.

Заслуговує на увагу висвітлення автором функцій українознавства (підрозділ 2.1.), розкриття історичного та історіософського підґрунтя українознавчого дослідження (підрозділ 2.4.), а також новий підхід до розгляду періодизації українознавства (підрозділ 2.5.), коли Я. С. Калакура, виходячи з розроблених ним критеріїв, виділяє вісім періодів розвитку цієї науки.

Перший період розвитку українознавства автор виводить з княжої доби (піднесення Києва і утворення Києво-Полянської держави, Київська Русь, Галицько-Волинська, Литовсько-Руська держави), тобто йдеться про V–XVI ст., від заснування Києва «як стольного града» до Люблінської унії 1569 р. у його межах виокремлюються *три етапи* (києво-переяславо-чернігівський, галицько-волинський і литовсько-руський), коли мислителі та літописці сформуливали, осмислили, а згодом зафіксували на письмі найважливіші відомості про українські землі, про історичні події в хронологічній послідовності, залишили нащадкам своє бачення історичного процесу. *Другий період*, який охоплює козацько-гетьманські часи (друга половина XVI – перша половина XVIII ст.), обумовлений зародженням українського козацтва, виникненням Запорозької Січі, утвердженням національної ідентичності українців, розгортанням Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і утворенням Української козацько-гетьманської держави та Гетьманщини. Це доба українського національного і культурно-духовного пробудження, яке супроводжувалось розвитком шкільництва, братств, колегій, подвижницькою діяльністю учених Острозької та Києво-Могилянської академії, що помітно вплинуло на розвиток знань про Україну, позначилось на формуванні козацької історіографії, сприяло вивченню української мови, історії в системі освіти, поширенню українськості в суспільстві. *Третій період*, який охоплював другу половину XVIII – першу третину XIX ст., ознаменувався активною діяльністю перших професійних істориків, філософів, філологів, письменників, які заклали фундамент українознавства. Праці С. Лукомського, П. Симоновського, В. Рубана, О. Рігельмана, В. Ломиковського, О. Шафонського, а згодом Якова і Олександра Марковичів, Д. Бантиша-Каменського, літературно-філософські твори Г. Сковороди, І. Котляревського, І. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, І. Квітки-Основ'яненка утверджували окремішність українського народу, самообутність його мови, культури, звичаїв, традицій, історії. *Прологом четвертого періоду* (друга і третя третини XIX ст.) стала «Історія Русів», рукописні варіанти якої вплинули на формування уявлень про історію українського народу, її тяглість від княжих часів до Гетьманщини, адже через увесь цей твір червоною ниткою проходила ідея про право кожного народу на самостійний державний, культурний та економічний розвиток, про законні підстави русів-українців боротися проти будь-яких іноземних поневолювачів. Цей період представлений також першими дослідницькими працями, завдяки яким відбулося формування національного обличчя українознавства (М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, творчість Т. Шевченка, діяльність вчених Львівського, Харківського, Київського, Одеського, а згодом і Чернівецького університетів, Київської археографічної комісії, Київського архіву давніх актів, Товариства «Нестора Літописця», «Руської трійці» тощо). Я. С. Калакура підкреслює рубіжне значення цього періоду для становлення українознавства. *П'ятий період* (остання третина XIX – початок XX ст.) представлений українознавчими студіями В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушев-

ського, Д. Багалія, І. Франка, Лесі Українки та ін., які остаточно утвердили українознавство як окремий напрям соціогуманітарних наук. Вершиною цього періоду стала Українська революція 1917–1921 рр., адже саме в цю добу найвидатніший український історик і українознавець з світовим іменем М. Грушевський став творцем Української Народної Республіки, яка розглядалася правонаступницею княжої та козацько-гетьманської державності українців. Українознавство остаточно інституювалось в окрему науку, було включене до навчальних планів і виявило себе як могутній чинник українського націєтворення та державного будівництва. Була *розроблена державна політика впровадження українознавства як навчальної дисципліни в систему освіти зі своїм змістом, принципами і методами викладання*. Виходячи з цієї принципової позиції моделювалися завдання освіти та виховання, і в 1920 р. побачила світ праця С. Єфремова «Українознавство», що дала потужний поштовх українознавчим студіям, які, на жаль, невдовзі були згорнуті більшовицьким режимом. *Шостий період* (20-ті – початок 30-х рр. XX ст.) характеризується тим, що під натиском більшовицьких збройних сил Українська революція задихнулася, а на більшу частину України було експортовано тоталітарний режим, водночас західноукраїнські землі, Буковина, Ізмаїльщина, Закарпаття опинилися відповідно під владою Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Особливість цього періоду полягає в тому, що інерція Української революції ще на деякий час забезпечила йому розвиток на материковій Україні, а також в українській еміграції та діаспорі. Але по мірі утвердження влади більшовиків українознавство зазнавало істотних ідеологічних метаморфоз, воно почало використовуватись як пропагандистський засіб «радянської» суспільства. Благодійний вплив на розвиток українознавства в УСРР справило повернення до неї в 1924 р. М. Грушевського та діяльність створених ним історичних установ у системі ВУАН. Збагаченню історичної думки служили праці Д. Багалія, Д. Яворницького та ін. Однак, згортання політики українізації, так званий новий курс Сталіна, роздмухування репресій, насамперед супроти національно свідомих учених-українознавців, письменників, художників, ідеологізація системи науки, освіти і культури – все це вкрай негативно відбилося на розвитку українознавства, і зрештою призвело до його заборони. Воно було оголошене «ворожою вигадкою українських націоналістів», на сам термін українознавство тоталітарний режим наклав політичне табу, а більшість відомих українознавців були репресовані. Тільки завдяки ученим Західної України та української діаспори традиції українознавства не переривалися. *Сьомий період* (середина 30-х – друга половина 80-х рр. XX ст.), на думку Я. С. Калакури, характеризується «двоколісністю» розвитку знань про Україну та українство: на материковій Україні та в діаспорі. У цьому періоді автор виділяє три етапи. Перший з них – це етап остаточної ідеологізації знань про Україну в УРСР і тотального нищення їх носіїв у середині та другій половині 1930-х рр. Натомість українознавці Західної України і діаспори оприлюднили «Українську загальну енциклопедію» в 3-х томах під редакцією І. Раковського, ряд історичних, демографічних та філологічних праць. Другий етап супроводжувався новою хвилею спалаху національної свідомості в роки Другої світової і німецько-радянської воєн та повоєнних лихоліть, примноженням наукових сил української діаспори. Поява на еміграції О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, І. Багряного, Ю. Шевельова, С. Смаль-Стоцького, О. Прицака, інших українознавців, заснування УВАН, Укра-

їнського історичного товариства, часописів «Український історик», «Визвольний шлях», «Сучасність» остаточно утвердили своєрідну двоколісність українознавства: наукового в діаспорі і заідеологізованого в УРСР. Для останнього деякі короточасні позитивні зрушення були пов'язані з хрущовською відлигою, з критикою культу особи Сталіна, рухом шістдесятників і дисидентів, із гаслами М. Горбачова про перебудову, гласність і плюралізм. Велику роль у збереженні українознавства відіграла творчість О. Гончара, Л. Костенко, А. Малишка, Ю. Мушкетика, Д. Павличка, М. Рильського, В. Симоненка, В. Стуса, праці О. Апанович, М. Брайчевського, І. Дзюби, Є. Сверстюка, В. Чорновола та ін. Це й дозволяє розглядати другу половину 1950-х – 1980-ті рр. як третій етап розвитку українознавства. Початок *восьмого періоду*, на думку Я. С. Калакури, логічно ув'язується із суверенізацією і відновленням незалежності України та офіційною інституалізацією українознавства як інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни, із зростанням його державницької і світоглядно-виховної ролі та впливом на утвердження цілісності і соборності України. Для цього періоду характерне банкрутство партійно-класової методології, контролю над діяльністю українознавчих установ, їх дерусифікація, створення нових інституцій, зокрема академічного Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича (перший директор – академік Я. Ісаєвич, тепер – проф. М. Литвин), Науково-дослідного інституту українознавства – тепер ННДІУВІ Міністерства освіти і науки (директор академік П. Кононенко), Центру українознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (перший директор – проф. В. Сергійчук, тепер – проф. М. Обушний), українознавчих кафедр у ВНЗ тощо.

Таким чином, запропонована Я. С. Калакурою періодизація українознавства відкриває можливість не тільки ґрунтовно осмислити процес нарощування знань про Україну та українство в просторово-часових вимірах, але й осягнути його закономірності та основні тенденції розвитку.

Не менш актуальним і цікавим у практичному й теоретичному значенні є третій, четвертий, п'ятий і шостий розділи, де Я. С. Калакура досить детально розкриває методологічні засади українознавчих досліджень; висвітлює специфіку різних жанрів наукових досліджень в системі українознавства (монографій, наукових статей, узагальнюючих праць, курсових, дипломних, магістерських та дисертаційних робіт, повідомлень та виступів на наукових конференціях); дає поради щодо визначення наукової проблеми, формулювання теми українознавчого дослідження, обґрунтування її актуальності, визначення об'єкта й предмета, мети і завдань дослідження. Я. С. Калакура ґрунтовно викладає принципи укладання бібліографії, особливості виявлення, опрацювання та систематизації джерел, а також інтерпретації та реконструкції джерельних свідчень.

Велике практичне значення для молодих науковців мають сьомий і восьмий розділи, де автор професійно висвітлює етапи написання українознавчих досліджень, а також особливості апробації, оприлюднення та публічного захисту наукових праць. Особливе значення для системного сприймання читачами українознавчої інформації, поданої у книзі Я. С. Калакури, мають також ґрунтовні висновки, бібліографія, додатки, предметний та іменний покажчик.

Водночас, з урахуванням перспективи подальшої праці автора у царині науки і практики українознавства, варто зробити й деякі зауваження:

1) автор часто протиставляє українознавству «галузеві науки», не враховуючи того, що більшість сучасних наук мають власні галузі (соціальна філософія, політична філософія, філософська антропологія тощо), так само як і українознавство;

2) висвітлюючи семантику поняття «концентр», автор справедливо зазначає, що це певне «скупчення, зібрання... навколо спільного (єдиного) центру» (с. 25), але не вказує, що ж саме є таким центром;

3) розглядаючи особливості українознавства як науки, автор пише то про «синтетичність науки» (с. 27), то про «інтегруючо-синтезуючу» функцію українознавства (с. 61), то про «комплексну систему знань» (с. 74), то про «інтегровану систему наукових знань» (с. 76), не враховуючи розроблених у сучасному наукознавстві рівнів інтегративності: комплекс (нижчий рівень) – синтез (середній рівень) – інтеграція (вищий рівень);

4) автор чомусь пише про націєтворення в княжу добу (с. 46), стверджує, що українська нація постала в княжу добу (с. 65), використовує поняття «етногенезис» (с. 74) замість етногенез, «денаціоналізація» (с. 66) замість денацізація, «націогенезис» (с. 105) замість націєтворення, а також не розводить поняття етногенез і етнічна історія (с. 92);

5) репрезентуючи термінологічний апарат українознавства (с. 74), автор чомусь не згадує такі важливі феномени й відповідні їм поняття, як спільнота, світогляд, національна свідомість і самосвідомість, етнічна картина світу, національний образ світу, національний характер, національна ідея, націєтворення, державотворення тощо.

Однак, попри вищенаведене, книга Я. С. Калакури характеризується новизною, оригінальними узагальненнями, вирізняється вираженістю, лаконічністю, має ґрунтовну історіографічну базу, всі висновки є переконливими, достовірними, логічно обґрунтованими і спрямованими на вирішення важливих націєтворчих завдань. Книга написана доступною мовою, викликає великий інтерес і розрахована не лише на сьогоднішнього, а й на майбутнього, і, безперечно, є цінним внеском у розвиток українознавчої науки.

Тетяна Воропаєва, Світлана Кагамлик